

Л. В. Юрса,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

КОДИФІКАЦІЯ БАЧВАНСЬКО-СРИМСЬКОЇ ГОВІРКИ У ПРАЦЯХ МОВОЗНАВЦІВ

Стаття подає відомості про бачвансько-сримську говірку. Розглянуто праці мовознавців, які займаються питаннями кодифікації бачвансько-сримської говірки. Звернуто увагу на походження та кодифікацію бачвансько-сримської говірки. Проведено аналіз праць, які присвячені бачвансько-сримській говірці.

Ключові слова: бачвансько-сримська говірка, руська мова, лінгвістика.

Статья подает сведения о бачванско-сримском говоре. Рассмотрены работы языковедов, занимающихся вопросами кодификации бачванско-сримского говора. Обращено внимание на происхождение и кодификацию бачванско-сримского говора. Проведен анализ работ, посвященных бачванско-сримскому говору.

Ключевые слова: бачванско-сримский говор, русская речь, лингвистика.

The article gives information about bachvansko-srymsku dialect. Considerated works of linguists dealing codification bachvansko-srymsku dialect. Attention is paid to the origin and codification bachvansko-srymsku dialect. The analysis of works devoted bachvansko-srymsku dialect. Posted name works on bachvansko-srymsku dialect. Mentioned localities where originated bachvansko-srymsku dialect.

Key words: bachvansko-srymsku dialect, Russian Language, linguistics.

Бачванська говірка – це варіант української літературної мови із багатьма словацькими, польськими, угорськими, німецькими та сербськими запозиченнями.

Проблемою опису бачванської говірки та її кодифікації займалися такі науковці, як : В. Гнатюк, Г. Костельник, М. Кочіш, О. Горбач, Ч. Бідвел, Г. Надь. Лексика бачванців опрацьована незначною мірою. Зокрема, наглядним є словничок В. Гнатюка, який доданий до збірки етнографічних матеріалів Р. Керестура та Коцура [3]. Історія та порівняльний аналіз бачванської говірки подано у праці Олексі Горбача «Розвоєві тенденції літературної мови бачвансько-сримських українців (русинів)» [9, с. 310].

Олекса Горбач зазначає, що він здійснив систематичні записи бачванської лексики в 1953 році в Р. Керестурі, 1955 р. в Керестурі й Беркасові, у 1967 – у Вербасі. Науковець порівняв свої записи із матеріалами Словничка Володимира Гнатюка і зазначив, що бачванська лексика зазнала помітних змін, зокрема щодо позичень з угорської, сербохорватської, німецької й української мов. Велике число угризмів уже забулося (вирази з політично-адміністративної й абстрактної лексики). Змінився й склад сербізмів. Від часу Гнатюкових записів керестурська говірка перейняла функцію літературної мови, і ця мова стала й собі впливати через пресу, радіо, школу на лексику, зокрема адміністративну, абстрактну й термінологічну бачванської говірки : яскраві сербізми разили й їх замінювано новими утвореннями калькового характеру. З мови релігійного культу й учительської інтелігенції перейнято чимало виразних українізмів, крім радніших українських церковнослов'янізмів [9, с. 311]. Зрозуміло, що у лексиці бачванців чимала кількість запозичень. Це стало наслідком різних історичних змін, які видозмінювали геополітичну ситуацію переселенців із їхніх етнічних земель. Адже чимала кількість запозичень проникла у говірку бачванців ще на території Карпат, зокрема германізми, угризми, румунізми. Після переселення – сербізми, хорватизми та ін.

Одним із перших кодифікаторів бачвансько-сримської говірки як варіанту української літературної мови був видатний український мовознавець, фольклорист – Володимир Гнатюк.

У 1897 році Володимир Гнатюк провів тривалу фольклорну експедицію на території Бачки. Тут він записав, а згодом опублікував 430 текстів народних пісень, 220 оповідань, народне весілля, а також низку анекдотів. Ще в студентські роки Володимир Гнатюк зацікавився фольклором лемків, які проживали на території південних схилів Карпат.

У 1897 році Володимир Гнатюк видає першу книжку шеститомного видання «Етнографічні матеріали з Угорської Русі». Опублікував ряд праць, які присвячені югославським русинам, зокрема : «Руські в Бачці» (1898), «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини?» (1901). У 1898 році світ побачила праця «Руські села в Бачці (в Полудневій Угорщині)»; 1922 – «Чи закарпатські українці автохтони?» та ін.

У одній із своїх праць – «Словаки чи русини?» (у першій її частині), В. Гнатюк полемізує із російським лінгвістом О. Соболевським та чеським – Я. Пастернаком, які твердили, що мова західних русинів, які проживають у Бачці не є говіркою української мови, а – словацької. «Обоє вони, – за словами Миколи Мушинки, – перерахували цілий ряд філологічних ознак говірки бачванських русинів, характерних для словацької мови і на цій підставі дійшли до висновку, що населення, яке цією мовою користується, повинно бути зараховане до словацького народу» [8, с. 152].

Продовжувачем праці Володимира Гнатюка став Гавриїл Костельник, який у 1904 році опублікував рідною говіркою поетичну збірку «З мойого валала» («З мого села»), а в 1923 році Гавриїл Костельник видав першу «Граматику бачванско-рускей бешеди».

Засновник літературної бачвансько-русинської мови Г. Костельник підкреслював, що бачвансько-сримські діалекти є говором української мови та закликав співвітчизників вивчати «кніжкови язык» (тобто літературну українську мову), а також зближуватися з нею на письмі. У нарисах «Дзе спада наша бешеда» (1922 р.) і «Наша бешеда» (1937 р.) Г. Костельник порушує питання глотогенезу мови руснаків Югославії, доводить, що бачванська руска бешеда – це діалект української мови, який зазнав впливів з боку польської та словацької мов.

Однією із перших спроб на ниві україністики є реферат Гавриїла Костельника на тему : «Шевченко з релігійно-етичного становища», який він прочитав у духовній семінарії в 1909 році, а опублікований у журналі «Нива» у 1910 році.

Ще за молодих років Костельник пробував себе в драматургії. І написав, що дуже важливо, саме бачванською говіркою п'єсу «Гу Христові», яка була опублікована у Керестурі в 1923 році, а згодом її переклали українською мовою як сценічну п'єсу для дітей, під назвою «До Віфлеєму», яка була видана у Львові у 1925 році.

Необхідно зазначити, що оповідання та вірші Гавриїла Костельника, написані бачванським варіантом української літературної мови, насажені патріотичним духом, а поезія «Станьце, браца мойо!» – стала національним гімном бачванських українців.

У 1945 році надрукував книгу «Апостол Петро та римські папи, або догматичні основи папства».

Вагомий внесок здійснив Гавриїл Костельник в українське мовознавство. Зокрема він автор таких праць як: *нарис «Дзе спада наша бешеда»* (1922), *«Граматыка бачванско-рускей бешеди»* (1923), *«Яка наша народна назва?»* (1924), *«Чом сом постал Українец?»* (1935), *«Наша бешеда»* (1937).

«Граматыка бачванско-рускей бешеди» Гавриїла Костельника є вагомим внеском в українське мовознавство, адже в ній розглянуто проблеми морфології, синтаксису руської, а, власне, української літературної мови, кодифіковано графічну систему та визначено основні принципи орфографії. Окремі розділи Граматики присвячені проблемам фонетики, словотворення та лексикології руської мови. Як зазначає проф. Л. Белей, погляди Костельника базувались на збереженні мовно-літературної єдності через соборність українців-русинів [5, с. 122].

Як зазначає Олекса Горбач говірка бачвансько-сримських українців у Югославії перехідно-мішана східнослов'янсько-українська, принесена у Войводіну ще з 1740-х рр. першими переселенцями на державні землі в селах Руський Керестур (1746), Коцура (1765) й Новому Саді (1784) з Боршодського, Абауйського й Шаришського комітатів [9, с. 309].

За словами Л. Белей, «сучасні бачвансько-сримські говірки походять південнолемківського діалектного ареалу, що, як відомо, є регіоном інтенсивних україно-польсько-словацьких міжмовних контактів і що безпосередньо позначилося не лише на лексичному складі, а й на фонетичній структурі та граматичній будові бачвансько-сримських говірок» [2, с. 42–48].

Найбільше запозичень у бачвано-сримську говірку із території Карпат, яка багата словацькою та лемківсько-українською лексикою. Це й зрозуміло, адже саме з цього регіону відбулись перші переселення до Бачки та Сриму.

У Югославії та Хорватії компактно проживають українські емігранти, які переселялись із українських земель на Балкани протягом 19 – 18 ст. і, відповідно, їхня українська говірка почала функціонувати на території Бачки, Славонії, Сриму. На думку Л. О. Белей «русинська мова – це перехідна українська говірка із значними східнослов'янськими впливами, перенесена на балканські землі сучасними переселенцями із західноукраїнських етнічних теренів» [6, с. 527].

Як зазначає Олекса Горбач говірка бачвансько-сримських українців у Югославії перехідно-мішана східнослов'янсько-українська, принесена у Войводіну ще з 1740-х рр. першими переселенцями на державні землі в селах Руський Керестур (1746), Коцура (1765) й Новому Саді (1784) з Боршодського, Абауйського й Шаришського комітатів [9, с.309].

Лексика бачванців усіяна чималою кількістю запозичень. Зокрема, як зазначає Олекса Горбач, чимала їх кількість проникла ще в Карпатах (германізми, румунізми, угризми), інші знову ж після переселення в Бачку й Срім (сербохорватизми, угризми, германізми) [9, с. 319–320].

За словами Л. Белей, «сучасні бачвансько-сримські говірки походять південнолемківського діалектного ареалу, що, як відомо, є регіоном інтенсивних україно-польсько-словацьких міжмовних контактів і що безпосередньо позначилося не лише на лексичному складі, а й на фонетичній структурі та граматичній будові бачвансько-сримських говірок» [2, с. 42–48]. Найбільше запозичень у бачвано-сримську говірку із території Карпат, яка багата словацькою та лемківсько-українською лексикою. Це й зрозуміло, адже саме з цього регіону відбулись перші переселення до Бачки та Сриму.

На думку мовознавця Йосипа Дзендзелівського, сучасна мова бачванських русинів-українців «уже не є прямим продовженням південнолемківської діалектної зони. Тепер це принципово нова якість, що протягом чверті тисячоліття विकристалізувалася в специфічних умовах активної мовної інтерференції» [4, с. 7].

На думку Олександра Дуличенка, що історія становлення літературної мови, якою послуговуються русини Югославії, залишається складною і достеменно не розкритою [1, с. 36].

Відомий мовознавець, перекладач, поет, педагог – Гавриїл Надь довів, що руснаки Югославії – це частина українського народу, а їхня мова – «руска бешеда» – розвинулася на ґрунті українських говірок Карпат [7, с. 359]. Гавриїл Надь є одним із фундаторів бачванського говору як варіанту української літературної мови. Він написав ряд праць, які присвячені рідній мові, а також методіку її викладання. Зокрема це такі праці, як : «З нашого правопису» (1950), яка ввійшла до книги «Лінгвістичні статі й розправи» (1983).

У праці «Прилоги до історії руського язика» (1988) провів дослідження щодо історії руської мови. Чимало досліджень Надя були опубліковані в «Антології руської поезії» – Новий Сад, 1984. Також Гавриїл Надь знаний і як перекладач, зокрема художніх творів їх сербської, хорватської та російської мов. Автор віршів : «Літній вечір у полі», «Пісня», «Чуєте, браття».

У 2007 році побачила світ праця Янко Рамача «Руснаци у Южней Угорскей (1745 – 1918)». За словами Рамача найбільш суттєвою підставою переселення русинів із Закарпаття та Галичини до Южней Угорскей були сааме соціально-економічні причини.

Ще одним доробком у ідентифікації русинів Югославії стала монографія Олега Румянцева [10]. Автор піддає аналізу громади русинів Бачки та Сриму, а також Боснії та Славонії. Торкається питань їхньої етнічної приналежності. Кожна з закарпатських говірок має десятки локальних специфічних системних фонетичних та морфологічних рис, сотні лексичних особливостей. Практично кожне місцеве діалектне явище має своє продовження чи повторення в сусідніх або близьких українських говорах Галичини, Буковини та в інших говорах української мови.

Ідентифікація бачвансько-сримської говірки є предметом дослідження та лінгвістичних суперечок. Одні науковці вважають її перехідним варіантом із вагомими вкрапленнями східнослов'янських мовних явищ, і відносять її до східнослов'янської групи мов. Інші ж науковці вважають бачвансько-сримську говірку варіантом західнослов'янської групи мов, через свою близькість до словацької мови. А ще ряд науковців вважають бачвансько-сримську говірку особливою окремішньою мовою.

Література:

1. Александр Дуличенко Предыстория литературного языка русин Югославии (Наброски к перспективной проблеме) / Александр Дуличенко. – С. 36.
2. Белей Любомир Українці й українська мова на Балканах (Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина) / Любомир Белей // Дивослово. – 2008. – № 8. – С. 42–48.
3. Гнатюк В. Словарь менше зрозумілих виразів. / Володимир Гнатюк // Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Етнографічний збірник. – Львів. – 1911.
4. Дзендзелівський Йосип Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту / Йосип Дзендзелівський // Руснаци. Русини 1745–1995. – С. 7.
5. Л. Белей Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови / Л. Белей // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Збірник наукових праць. – Львів – Ужгород : Гражда, 2007. – С. 122.
6. Белей Л. О. Надь Гавриїл / Л. О. Белей // Енциклопедія. Українська мова. – С. 359.

7. Белей Л. О. Русинська мова в Югославії та Хорватії // Л. О. Белей // Українська мова. Енциклопедія. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 527.
8. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / Микола Мушинка // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Т. 207. – С. 152.
9. Олекса Горбач Лексика говірки бачвансько-срімських українців / Олекса Горбач // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – № 4. – Кн. 1. – 1969. – С. 320.
10. Румянцев Олег Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918 – 1991) / Олег Румянцев // Монографія. – 523 с.

УДК 821.161.2

О. В. Якименко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

РОМАНТИЧНО-СЕНТИМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОВІСТІ «ЧЕБРЕЦЬ-ЗІЛЛЯ» НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО

У статті розглянуто стилеві особливості повісті «Чебрець-зілля» Наталі Романович-Ткаченко. З'ясовано місце романтизму й сентименталізму в художньому світі повісті. Окреслено проблемно-тематичні виміри твору. Виявлено особливості характеротворення.

Ключові слова: романтизм, сентименталізм, повість, герой, пророк.

В статье рассмотрены стилевые особенности повести «Чебрець-зілля» Наталі Романович-Ткаченко. Выяснено место романтизма и сентиментализма в художественном мире повести. Определены проблемно-тематические параметры произведения. Выявлены особенности создания характеров.

Ключевые слова: романтизм, сентиментализм, повесть, герой, пророк.

The article considers the stylistic features of the story «Chabrets-zillya» by Natalia Romanovitch-Tkachenko. The place of romanticism and sentimentalism in the artistic world of story is found out. The problem-thematic parameters of the work are outlined. The features of character creation are exposed.

Keywords: romanticism, sentimentalism, story, hero, prophet.

Останнім часом з'явилося чимало праць з історії українського письменства 20-х років ХХ ст. Маємо дослідження таких учених, як Ю. Ковалів «Історія української літератури кінець ХІХ – початок ХХІ ст.» (2014), В. Кузьменко «Історія української літератури. ХХ – поч. ХХІ ст.» (2013), О. Романенко «Людина і світ в українській літературі доби Розстріляного відродження» (2006), О. Гудзенко «Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Куліш)» (2002), С. Журба «Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ століття» (2000), В. Агеева «Українська імпресіоністична проза» (1994) та ін. Як бачимо, автори досліджують історію вітчизняного письменства в різних ракурсах.

Проза Наталі Романович-Ткаченко – цікава й маловивчена сторінка літературного процесу початку ХХ ст. Зокрема, це стосується і повістей, що визначає актуальність цього дослідження.

Метою даної статті є визначення романтично-сентиментальних доміант повісті «Чебрець-зілля» Н. Романович-Ткаченко. Для цього необхідно вирішити ряд завдань: з'ясувати особливості стилеві моделі романтизму й сентименталізму повісті «Чебрець-зілля», визначити її проблемно-тематичний діапазон, окреслити специфіку моделювання образу героя. Об'єктом дослідження обрано повість «Чебрець-зілля» Н. Романович-Ткаченко. Предметом – стилеві особливості повісті письменниці.

Даючи характеристику добі 20-х років ХХ ст., О. Гудзенко зазначає: «У цей період, особливо на початку громадянської війни, література, мистецтво, театр часто зображували боротьбу Червоної армії в ореолі революційної романтики. Червона армія, оповита таємничими міражами, втрачала свої реальні обриси і виступала як стихійна сила для подолання якихось космічних перешкод, які повстають проти революції» [2, с. 6]. Події повісті «Чебрець-зілля» (1927) відбуваються упродовж перших пореволюційних років. Авторка часом завуальовано, а часом прозоро натякає на політичну ситуацію в Україні, показує перші паростки зародження партійної номенклатури. Зокрема, багато уваги приділено дослідженню нової суспільної психології.

Н. Романович-Ткаченко надає повісті виразного лірико-романтичного спрямування. У творі розроблений романтичний мотив про цілюще чебрець-зілля, «чарівний дух землі» [10, с. 213]. В його основі – народнопісенний мотив про незвичайне чебрець-зілля як символ материного благословення і чудодійний оберіг від зла. Образно чебрець – це «цвіт душі» героїв, це те прекрасне, що вони привносять у світ: «Люди так, як те зілля в полі: є материнка, є розмай-зілля, є чебрець-зілля і разом з тим будяки різні, бур'яни. [...] Чебрець-зілля воно таке: непомітне наче в траві, а пахуче, а цілюще. Од його голова така свіжа, як змиєш, воно так – як обвіє пахощами людину, то аж легко на голову...

А дурмани оті задушливі... а будяки колючі» [10, с. 212]. За таким же полярним принципом письменниця розподіляє героїв – «чебрець» і «бур'яни», позитивних і негативних. Н. Романович-Ткаченко продовжує лінію ліричних повістей М. Івченка, не дарма М. Могилянський співвідносив цих письменників за типом світловідчуття. Як зауважила С. Журба, герої повістей 20-х років – «романтики, мрійники, пасивні спостерігачі життя. Вони не борці, а виснажені війною та внутрішніми боріннями, прагнуть мирної праці і душевного спокою» [4, с. 40]. Знайомлячи з головною героїнею, авторка вдається до влучного порівняння: «Вона стояла немов втілена скорбота цілого краю, що вже знесилився у війнах, що вже прагне будувати» [10, с. 165].

Ада і Ганка уособлюють нове революційне жіноцтво. У драматичному етюді «Вітри жовтневі» письменниця вже зверталася до образу сестри милосердя, яка перевтілюється в революціонерку. Схожі метаморфози відбуваються і з Адою. На початку повісті згадується, що вона була сестрою на фронті, у мирний же час – це ідеальне втілення жінки-комуністки. Ця героїня представляє верству революційної інтелігенції. Захоплення в юності соціалізмом переросло в професійне покликання, заради якого вона навіть покинула навчання в консерваторії. Натомість Ганка – селянка, яка перейнялася комуністичними ідеями. Жіночі характери у творах 20-х років відзначаються від своїх попередниць більшою рішучістю, твердістю, але в поєднанні з тією самою ліричною жіночністю. Навіть портрети героїнь схожі: Ада «мовчазна, стримана